

Хар миллатнинг мактаб ва мадрасаси ўлдиги каби, бизни ҳам мактаб-мадрасаларимиз гарчи бенизом ва беусул ўлса ҳам, йўқ демак даражада оз эмас. Хар миллат авлодини тарбиялаш ва таълими улумда кўрсатган химмат ва гайрати каби бизларда ҳам ўз маъсум авлодларини жахолат ва гафлат зулматида колмокига ҳеч бир ризолари ўлмай, кўлларидан келганча таълим ва тарбияти авлодда кусурлик кўрсатмакчи зотлар мавжуддирлар.

Ва лекин дунёга нима учун келгонини билмай, илм ва маорифга асло рағбат қилмай, жонидин ширин болаларини кўча-бакўча кездириб, бечора маъсумнинг азиз умрини жахолат оташина ёндиргувчи беҳамият ва беდიёнат оталар ҳам орамизда оз эмасдур. Кўп диндошларимизни кўрармизки, ўз фарзандларини асло мактабга бермай оркаларидин эргаштириб, руслар эшигида ўзлари каби хизматчиликка ўргатиб, дунё ва охиратнинг саодати ўлгон илм ва маорифдин махрум кўймоқдин ҳеч бир ибод қилмаслар. Баъзи азизларимиз бордурки, ўглини кўлидин тутиб мактабга олиб борур. Муаллимдан толиб қилурга: «Таксир, шу ўғлимни гўшти сизники устихони бизники, бир илож қилиб, тезлик ила нақд ва насиё ёзмокни ўргатиб берурсиз», дер. «Эшагига яраша тушови» деган ўзбек мақолича, муаллимлар ҳам аксарлари қонуни таълим-тарбиядин бутун-бутун беҳабар қишилар ўлуб, балки ўқув ва ёзувни ҳам лозиминча билмасликлари ваҳидан бечора маъсумаларни истеъдоди зотиясига наззора икки йил зарифида жамиъ лавозумоти динияни билдирмок мумкин ўлгон холда, тўрт-беш йилгача хижжа усули бирла дунё ва охиратга фойдаси бўлмагон Фузулий, Навоий, Хўжа Хофиз ва Бедил каби мушкул манзума қитобларга умри азизини барбод этарлар.

Эй ватандошлар! Диккат назари ила боқинг! Бир болани мактабга бермақдан максуди вожибот диниямиз ўлгон илми қироат, масоили эътиқодия, фарз, вожиб, суннат мустаҳаб, харом, макруҳ, намоз ва рўза, ҳаж ва закотларни ҳам заруроти дунявиямиз ўлгон илми ҳисоб, жугрофия, таворих, хусусан, «Тарихи Ислон» каби фойдалиқ илмларни билдурмок ўлгон холда жохил домлаларнинг «таълими фалоний, қоши қаро, қаро қўзи, қаро юзи, ох, сўзи ширин», деб болаларни фасод ахлоқиқа биринчи сабаб ўладургон манзума қитоблар ўлмиш.

Бу хусусда отада айб йўк, чунки бу бечорани эътикодида болани ўкутмоқ ёлгиз нақд ва насия ёздурмоқдин иборатдур. Муаллимда ҳам айб йўк, чунки бу зикр килингон улуми зарурияларни бечора муаллимнинг ўзи билмас, балки баъзиларини исмини ҳам эшитган эмас. Бечора на килсун? Ночор, бефойда бўлса ҳам мактабларда болаларга ўқитгудек булардан бошка бир китоб топилмагон замонларда ўзи ўқиб, билган китоблари шу китоблар ўлдиги чун эски ўрунларда эски тушларин кўрмакдадурлар. Мани сўзимдан Фузулий, Навоий, Хўжа Хофиз, Бедиллар каби улуг зотларни тахкир килди, деб гумон килинмасун. Чунки мани гаразим бу китобларни зотан бефойда демак эмас, балки ёш болаларга бу китобларнинг таълими бефойда, демакдир. Мисола бир болага Фузулий ўрнига илми кироат, Навоий ўрнига масоили эътикодия, Хўжа Хофиз жойига масоили амалиёт, Бедил бадалига илми хисоб ўқитилса, дин ва дунёси учун канча фойдалар хосил килиб, мусулмон ўлур. Билъакс, бу китобларнинг ўзи ўқитулгон холда бу фойда-лардин махрум қолиб, балки фасод ахлоққа мубтало ўлмоги ҳам эхтимолдир. Чунки бу китобларни тасниф килгон зотлар Оллох таолийга курбат пайдо килгон кишилар ўлгонлари учун айтган сўзларининг зохири шариатга мухолиф ўлса ҳам, хакикати мувофиқдир. Чунончи мавлоно Фузулий дерки, фард:

Санамлар саждасидур бизда тоат тангри-чун, зоҳид,
Киши кўрсанг сен, ўз динингда таклифи намоз айла.

Ёки

Хўблар меҳроби абрўсина майл этмаз факих,
Ўлса кофирдур, мусулмонлар, анго килманг намоз.

Мавлоно Хофиз дерки:

Май нўшки, умри жовидоний ин аст,
Кайфияти рўзгори фоний ин аст.
Хангоми гулу, лолау ёрон сармаст,
Хушбош, дамеки, зиндагоний ин аст.

Бу каби сўзларнинг зохирий мухолифи китоб, суннат бўлса ҳам, хакикати бир бошқадир. Аммо ёш болалар, шубха йўқдурки, буни хакикатда билмаслар. Балки ўқитган муаллимлари ҳам билмаслар. Ночор зохири ила амал килиб, фасод ахлоқга мубтало бўлмок хавфи бордур. Баъзи жухало дермишки, бу тартиб хазрат Имоми Аъзамнинг тартиблари, буни бузаман деган кишининг ўзи бузулур. Ажабо, бу каби жахолат ҳам бўлурми? Бу жахли мураккаб эмасму? Чунки бу жохиллар хазрат Имоми Аъзамнинг умрларида бу китоблардин ҳеч бир асар ўлмагонини билмаслар. Бил-маганларини ҳам билмаслар. Качон ул жанобнинг замонларида Фузулий ё Бедил, ё Хўжа Хофиз, ё Навоий бор эди? Качон ул жаноб бу китоблардин болаларга таълим бердилар. Ул жаноб каби зотнинг хақларига бу каби бўлгон ифтиро, тухмат килгон жохилни иншооллох ўзи билур.

Баъзи нодонлар дермишки, шу китобларни ўқимагунча болаларнинг саводи чикмас. Бу ҳам эътиқоди фосид ва даъвойи бедалилдур. Чунки бу эътиқод дуруст бўлса эди, Туркистон вилоятидин бошка вилоятларда ҳеч кимнинг саводи ўлмас эди. Вахолонки, бошка вилоятларда хат бил-майдургон киши юздан ўн бўлса, Туркистон вилоятида юздан тўксондир. Мундин ҳам маълум ўлурки, савод чикмак бу китобларни ўкумокка муваққуф эмас, балки бу китоблар гоят кийинликидин болаларни бесавод колмогига ҳам сабаб ўлур. Чунки бу китоблар ўкилодургон мактаб-ларда эллик боладин ўн бола тўрт-беш йилда базўр ушбу китобларнинг ўзинигина хатини тануб чикур. Бошка китобларни яна дуруст билмас. Аммо бу китоблар ўқилмайдургон жадид мактабларида икки йил ичида эллик болани кирк тўққизи балки хаммаси алассавия неча хил илмлардан имтихон бериб чикар. Боз бу китобларни ҳам билур. Хайр, дурустрок ҳам билмасун? Лекин, билмағони бирла бу боланинг на дунёсига ва на охиратиға ҳеч бир зарари йўқ. Чунки бу китобларнинг ўзини дунё ва охиратға ҳеч бир фойдаси йўқ. Балки зарарининг эхтимоли болада зикр килинди. Хайр, келайлик садади каломғаки, ўглини мактабға бермакдин максоди нақд ва насиё ёздурмок ўлгон жохил отанинг ўглиға килгон муаллим бечоранинг тарбияти, чеккан машаккати ва маъсум бечораға мактабда берган кулфатини ёзиб битирмак мумкин эмасдир. Кўргуси ва билгуси келган киши бизнинг Тошканд мактабларининг бириға кириб, икки соат истикомат килсун. Шунча демак мумкиндики, муаллим афанди кўлида зўр бир таёк, кайси боланинг боши харакатдин колса, ушбу таёк шу боланинг бошида ўлур. Аммо ўкугон-ўкумағони ила ҳеч кимнинг иши йўқ. Бошини кимирлатиб ўлтирса кифоя килур. Хаттоки, ўтган йилларда бу тарика золим муаллимларнинг таёки остида вафот килмок ҳам воқеъ ўлди.

Бу тарика золим ва бадхулк, жохил муаллимларнинг тарбиясида ўсган болалардин нима умид килмок керак? Фасоди ахлоқдин бошка бир иш ўрганмас. Жохил оталарни умид этдуклари нақд ва насиё ёзмок ҳам танхо ўндан бир, йигирмадан бир болага хосил ўлуб, бошқалари эса «мактабда ўкумок, игна ила чоҳ казимокдан ҳам кийин (мушкул) экан», дея-дея кочар-кетар. Бунга сабаб муаллимнинг бадхулклиги, мактабнинг бенизомлиги ўлур. Агар бизларнинг мактабларимиз бошка миллатлар мактаблари каби бир низомға кўйилиб, яхши муаллимлик вазифасини лозиминча адо килурлик кишилардин

муаллимлар тайин килинса эди, маъсум авлодларимизнинг руhini хаётига, дунё ва охиратининг саодатига биринчи сабаб ўладургон илм ва маорифдин бу даражада махрум ўлмакига сабаб бўлмас эдук.

Эй кардошлар, вой миллатдошлар!!! Кўзимиз гафлат уйкусидин очиб, атрофимизга назар солмакимиз лозимдир. Хар миллат ўз саодат хрл ва истикболини мухофазатига биринчи восита илм ўлмакига каноат хосил килиб илм ва маорифга ортик даражада кўшиш килган бу замон-да бизлар бу гафлат ва жахолатимизда давом этсак, истикболимиз ниhoятда хавфлик ўлуб хамма оламга масхара ва кулгу ўлмогимизда хеч шубха йўқдир. Балки, бу жахолат зулматида саодати ухравиядин хам махрум колмок хавфлидир. Бу жахолат натижасидурки, ўзимиз ерлик мусулмонлардан ўлдигимиз холда мусофир рус ва яхудийлар эшигида мардикор ва хизматчи ўлдук. Бу жахолат хошидурки, миллат фойдаси учун жонин курбон килмокка лойик арслон каби йигитларимиз бутун миллатни ёдларидин чикориб, истеъдод ва гайратларини чойхона ва пивахоналарга сарф этмакдадурлар.

[Мунаввар кори](#)

[«Тараккий» газетаси, 1906 йил, 14 июн](#)